

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

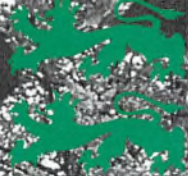
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

NUMMER 28
FEBRUAR/MARTS 2001

**Sønderjysk
Månedsskrift**
Udgivet af
Historisk
Samfund
for Sønderjylland

Abonnementspris
150 kr. årligt incl. moms
og forsendelse.

Enkeltnumre 20 kr. pr. stk.

Farvelagte eller udvidede
enkeltnumre 30 kr. pr. stk.

Ekspedition:
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
tlf. 74 62 46 83.

E-mail:
hist.samf.sdj@netbruger.dk
Kontortid ma.-to. kl. 9-14.

Redaktion:
Kim Furdal (ansv.)
Institut for
Sønderjysk Lokalhistorie
6200 Aabenraa

Lennart Madsen
Haderslev Museum
6100 Haderslev

Carsten Porskrog Rasmussen
Rodekær 1
6200 Aabenraa

© Sønderjysk Månedsskrift
og forfatterne

Sats/montage: Aabenraa Fotosats ApS
Tryk: Winds Bogtrykkeri A/S,
Haderslev

I dette nummer:

Landskabets forhistorie. Foreløbige refleksioner fra Als-projektet. 35

Gennem de seneste ti år har en gruppe arkæologer og arkæologistuderende hver sommer foretaget markundersøgelser og udgravninger på den nordlige del af Als. Her giver dr. Marie Louise Stig Sørensen og dr. Sam Lucy, Cambridge Universitet og Durham Universitet, en beskrivelse af det stort anlagte forskningsprojekt og de foreløbige resultater.

*Fra Dybbølbjerg til Elbjerg.
Et supplement til pastor L. Claussens eftermæle*..... 42

Pastor Lorenz Claussen fik et handlingsmættet og begivenhedsrigt liv. Børge L. Barløse tegner her et portræt af møllersønnen fra Dybbøl mølle. Det er samtidig historien om en slesviger, der under Treårskrigen betalte en høj personlig pris for at stå fast på en slesvigsk holdning på et tidspunkt, hvor vandene skilte mellem dansk og tysk.

Skærbæk uldspinderi..... 46

Skærbæk har fået et nyt spændende museum med åbningen af det 112 år gamle Skærbæk Uldspinderi for offentligheden. Her fortæller formanden for museets venner, Henrik Jensen Møller, historien bag uldspinderiet og arbejdet med at bevare dette unikke stykke industrihistorie.

Skygger over sønderjysk lokalhistorie..... 51

I anledning af det markante årsskifte har lokalhistorisk konsulent Kim Furdal set på den lokalhistoriske forskning i tiden efter 1864 i Sønderjylland og de »nye« udfordringer i det 21 århundrede.

Bognyt..... 58

Det sker – på de sønderjyske museer 60

Bagsiden om forsiden 64

Der er ikke ret mange tilbage i Sønderjylland, og de fleste lever en ydmyg tilværelse uden for offentlighedens søgelys. Men de findes, de bevaringsværdige historiske industri anlæg. Her giver museumsinspektør ved Cathrinesminde Teglværksmuseum, Thomas Lyngby, en oversigt over de historiske industri anlæg i Sønderjylland.

Forsidebillede:

Blandt de bevaringsværdige industrihistoriske kulturmiljøer finder man elværket i Christiansdal, hvis oprindelse går tilbage til sidste halvdel af 1700-tallet, hvor major Gerhard Blechingberg grundlagde en blikfabrik på stedet. Elværkets bygninger blev opført i 1911 og udvidet i 1920, efter at Haderslev kommune overtog værket. Stedet er nu på vej til at blive fredet. Foto: Arne Mikkelsen, Haderslev.

Landskabets forhistorie

Foreløbige refleksioner fra Als-projektet

Af MARIE LOUISE STIG SØRENSEN og
SAM LUCY

Gennem de seneste ti år har en gruppe arkæologer og arkæologistuderende hver sommer foretaget markundersøgelser og udgravninger på den nordlige del af Als. Her giver dr. Marie Louise Stig Sørensen og dr. Sam Lucy, Cambridge Universitet og Durham Universitet, en beskrivelse af det stort anlagte forskningsprojekt og de foreløbige resultater.

Projektbeskrivelse

I 1989 begyndte Cambridge Universitet i samarbejde med Haderslev Museum et arkæologisk projekt på Als, som siden 1996 er blevet udvidet til at omfatte universiteterne i Durham og Southampton. Foreløbig har vi haft ti sæsoner af 3-5 ugers varighed, hvor arkæologer og arkæologistuderende fra England er kommet til Als for at gå markvandring og foretage prøvegravninger. Formålet med denne præsentation er at give en kort oversigt over projektet og dets foreløbige resultater.

Projektet startede som et bebyggelseshistorisk projekt, hvis formål var at bruge de kendte vidnesbyrd samt nyindsamlet materiale til at belyse og analysere bebyggelsehistorien på Als i løbet af de sidste to tusinde år før Kristus.¹⁾ Efter den første felt sæson blev de geografiske rammer begrænset til Nordals, medens de kronologiske rammer blev udvidet til at dække perioden fra tidlig yngre stenalder (ca. 4000 f.Kr.) til og med vikingetid (ca. 1050 e.Kr.). Projektet er nu inddelt i to faser, Fase I (1989-1996, med markvandring i det primære un-

dersøgelsesområde), Fase II (1997-2002, med markvandring i det sekundære undersøgelsesområde) og tre arealer, det primære, det sekundære og det tertiære undersøgelsesområde (se kort 1). I løbet af den første fase er omkring 25% af den tilgængelige overflade i det primære område blevet gennemvandet i baner af 5 x 100 m (kort 2). Omkring 18.000 (432 kg) stykker flint med bearbejdningsspor er blevet indsamlet, hvoraf omkring 2.000 er bestemt som egentlige genstande, f.eks. økser, skrabere og flintdolke. Der er også blevet indsamlet omkring 2.500 (12 kg) skår og enkelte specielle genstande, eksempelvis glasperler.

Ved hjælp af disse data er det nu muligt at lave udbredelseskort og analysere disse både med baggrund i de daterede genstande samt i fundmængden som sådan. Disse data bliver for tiden lagt ind på en elektronisk, såkaldt GIS model over området, som vil muliggøre mere avancerede rumlige analyser.

På det mest abstrakte niveau stiler projektet mod at udforske, hvilke sociale og materielle korrelationer, der modsvarer vores generelle ideer om kultur og tradition. Mere specifikt er formålet at undersøge, hvorledes samfundene på Nordals igennem tid forholdt sig til deres fysiske omgivelser og til den kulturelle arv, der altid allerede har indskrevet mening i det kulturelle landskab. Karakteriseringen af den skiftende bebyggelse og andre aktiviteter igennem tiden udgør derfor en central del af projektet.

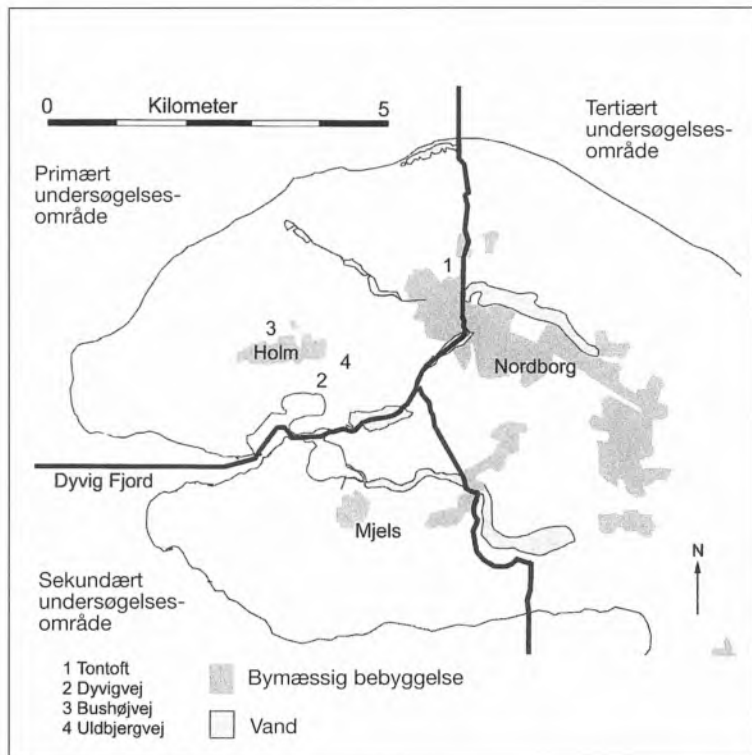

Fig. 1. Kort over Nordals med projektets studieområder indtegnet. Desuden er de i teksten omtalte lokaliteter markeret.

Det er værd at påpege, at Als har nogle specielle karakteristika, som var af stor betydning, da vi udvalgte netop dette område til et bebyggelsesstudie. Disse er primært følgende:

1. Da Als er en ø, kan man formode, at dens fysiske og erkendelsesmæssige grænser til enhver tid var kendte, og at disse grænser både begrænsede og formidlede menneskenes adfærd. Als kan derfor opfattes som et »landskabs-laboratorium«.
2. De eksisterende data fra Als viser, at området var rigt, og at det både havde eksterne kontakter og en grad af lokal autonomi. Asingh og Rasmussens analyse af gravene fra den ældre bronzealder på Als viser for eksempel, at sammensætningen af gravgaver er lidt, men afgørende forskellig

fra resten af Sønderjylland. Der findes også lokale ejendommeligheder så som den meget store mængde skålstén. Samtidig med denne tilsyneladende arkæologiske rigdom var den eksisterende viden om oldtiden på øen hovedsagelig baseret på gravfund. Der var kun lidt kendskab til de skiftende samfund på øen, og hvad der karakteriserede deres udvikling over tid.

3. Als er et ungt morænelandskab med en varieret, men relativt udramatisk topografi. Variationerne i landskabet, bortset fra forskellen mellem kysten og det indre af øen, er derfor sandsynligvis ikke i sig selv afgørende for, hvor forskellige handlinger er blevet udført til forskellig tid. Dette forhold udgør en interessant kontrast til man-

Fig. 2. Kort over Nordals med de i første fase af projektet gennemførte markvandringer markeret.

ge af de »klassiske« bebyggelsesstudier fra Europa, hvor ekstreme forhold i landskabet skaber oplagte udgangspunkter for arkæologiske analyser.

På basis af de eksisterende data var det derfor ikke muligt at rekonstruere et kulturlandskab og dets udvikling: Hullet i vores viden var for tydelige. Samtidig var det også klart, at Als havde en interessant position imellem forskellige landmasser, og at øen var integreret i et større kultursystem, men ikke desto mindre også havde sin egen specielle, kulturelle identitet.

Foreløbige konklusioner

Som en foreløbig konklusion på vores projekt kan vi nu demonstrere en kulturhistorie, der består af en række aktiviteter, der fandt sted i området til forskellig tid, og deres skiftende udtryk i forhold til det eksisterende kulturlandskab. Disse resultater har desuden fået vores feltarbejde til at »bevæge« sig væk fra de

områder, hvor den arkæologiske viden i forvejen viste, at der var fund, til i stedet at dække landskabet mere systematisk og dermed inddrage områder, som åbenbart udnyttedes på en sådan måde, at det ikke har vist sig i de tidligere indsamlinger af arkæologiske oplysninger. Som en del af den sidste fase af projektet håber vi derfor at kunne drage både praktiske og teoretiske konklusioner af de erkendte begrænsninger af arkæologernes hidtidige viden, som de giver sig udtryk i de såkaldte sognebeskrivelser.

Vores voksende »lokale viden« har dermed gjort os mere opmærksomme på forskellene mellem det landskab, vi ser, og det landskab, som kortene viser, samt det landskab, som må have eksisteret i fortiden. Disse forskelle er ikke blot af generel karakter, såsom en anden bevoksning eller en anden vandstand, men drejer sig også om mindre umiddelbare og mere detaljerede aspekter. Forskellene har derfor også noget at

Fig. 3: Kort over Nordals, der viser hovedudbredelsen af de forskellige perioders bebyggelse og gravanlæg. Symboler:

- Høj aktivitet i yngre stenalder.
- Høj aktivitet i sen yngre stenalder/ældre bronzealder
- Bebyggelsesområder i romersk jernalder
- Megalitgrave (kan også hedde storstensgrave)
- Grave fra sen yngre stenalder/ældre bronzealder
- Fund fra vikingetid
- ▲ Fund fra yngre bronzealder/førromersk jernalder

gøre med, at landskabet i fortiden havde andre oplevelsesmuligheder, end det har nu. Tidligere centrale punkter, som f.eks. spor efter bebyggelse, gravhøje og skovstrækninger, er også i tidens løb i høj grad blevet forandret eller er forsvundet.

Gennem de forskellige data, som er indsamlede i primærområdet, kan vi nu begynde at udrede, hvorledes befolkningen i tidens løb forandrede brugen af og dermed forholdet til landskabet. I grove træk viser det sig, at det største brus findes imellem ældre og yngre stenalder (ca. 4000 f.Kr.), medens andre tydelige forandringer kan lokaliseres omkring sen yngre stenalder/ældre bronzealder (ca. 1800 f.Kr.) samt omkring slutningen af bronzealderen (ca. 500 f.Kr.). Det skal imidlertid samtidig fremhæves, at disse brus formentlig er begrundet i radikalt forskellige samfundsforhold i de forskellige perioder. I de detaljerede forandringer, der fremgår af forskellene over tid i udbredelsen

af forskellige aktiviteter, antydes nogle af disse forhold tydeligt. I det følgende skitseres nogle af de forskelle, der tegner sig ved en simpel sammenligning af, hvor i landskabet vi finder spor fra forskellige tider (se fig. 3).

Selvom projektet ikke har inddraget ældre stenalder (perioden før ca. 4000 f.Kr.) i sit forskningsprogram, er forskellen imellem denne og den næste fase blevet observeret. Boplads fra denne periode findes, ligesom i andre dele af landet, langs kysten (nu under vand) og følger vandsystemerne ind i landet. De findes som forholdsvis velafgrænsede pladser, der har en høj frekvens af forskellige typer af flintredskaber samt spor efter flintbearbejdning. Uden for disse »pladser« findes enkelte tilsyneladende løsfundne genstande, især økser og pilespidser. Vi formoder, at det som regel drejer sig om tabte genstande, som resultat af aktiviteter uden for boplads- og aktivitetsområderne. Disse løsfund er de eneste tilfælde af overlap i landska-

bet imellem bopladsområder fra yngre stenalder og aktiviteterne i ældre stenalder. Der er derfor tilsyneladende sket en radikal forandring i menneskets forhold til landskabet imellem disse to perioder - henholdsvis jæger- og bondestenalder.

I kontrast til den tidligere periode tegner der sig to forskellige mønstre i materialet fra yngre stenalder (ca. 4000-1800 f.Kr.). Det ene, og dominerende, består af en lang strækning langs nordsiden af Dyvig Fjord, hvor mængden af deciderede oldsager samt den generelle fundmængde er meget høj. Inden for dette materiale er det, på grund af den generelt høje frekvens af fund, vanskeligt at skelne mellem enkelte faser eller strukturer/bebyggelser. Materiale-mængden og dennes karakteristika tyder på, at vi her har et landskab, som var i brug over lang tid. Vi har tilsyneladende landskabskontinuitet i dette område. Samtidig er der ikke nogen data, der tyder på pladskontinuitet. Fundfordelingen antyder derimod en bebyggelse, der efter en eller to generationer flytter inden for et afgrænset landskab. Den kulturelle afgrænsning af dette landskab bekræftes af tilstedeværelsen af megalitgrave både ved områdets vestlige grænse, på det vestligste punkt af Nordals, og ved områdets afgrænsning mod nord-øst (Dyvigvej, se Fig. 1). Dette kerneområde udnyttes kontinuerligt indtil ældre bronzealder (1800-1200 f.Kr.), men i den senere del af perioden flyttes gravene bort fra områdets periferi og bygges nu centralt i området. Samtidig begrænses udstrækningen af det intensivt udnyttede område muligvis mod vest og nord.

Det andet mønster består af enkeltfundne genstande fra yngre stenalder, der er fundet sammen med mindre og let diffuse fundkoncentrationer. Disse fund er især gjort i det flade område langs den nordlige kyststrækning. Fortolkningen af disse fund er, at det her

drejer sig om korterevarende aktiviteter i dele af landskabet, der lå uden for det centrale bopladsområde og dets nærmeste omgivelser. Det drejer sig derfor muligvis om et landskab, som var bevokset på anden vis, end det var tilfældet med det intensivt udnyttede område ved Dyvig Fjord, og som derfor muligvis også spillede en anden erkendelsesmæssig rolle i disse samfunds forståelse af og forhold til landskabet. Denne fortolkning understøttes af de mange løsfund af små økser ved tidligere mosehuller, der er de eneste genstande, som lokalbefolkningen igennem tiden har fundet på disse arealer. Aktiviteterne i disse områder stiger muligvis igennem tiden, eftersom genstande fra sen yngre stenalder og ældre bronzealder dominerer fundmaterialet på mange af de omtalte koncentrationer. Det er imidlertid bemærkelsesværdigt, at gravene fra disse senere perioder ikke findes i de »nykoloniserede« områder, men derimod bygges i yngre stenalderens kerneområde. Det er først mod slutningen af ældre bronzealder, vi finder enkelte grave, som ikke har relation til det »gamle« territorium fra yngre stenalder. Frem for at fortolke det brud, som vi har identificeret omkring sen yngre stenalder / ældre bronzealder, på samme måde som det, der fandt sted imellem ældre og yngre stenalder, foreslår vi, at samfundets fokusering og afhængighed af et velafgrænset kulturelt landskab i denne periode brydes op. Der foregår en form for »kolonisering« af nye områder. Den fortsatte betydning af det tidligere kerneområde bliver imidlertid antydet ved den konservatisme, der ligger bag den fortsatte placering af grave i dette område.

Det beskyttede fjordområde ved Dyvig blev altså intensivt benyttet og indtager formodentlig en slags central rolle for udviklingen og for de politiske og sociale relationer inden for lokalområdet.

Ved Dyvigvej udgravede de engelske studenter en lille dyssetomt fra yngre stenalder. Foto: Marie Louise Stig Sørensen.

Det var derfor først i løbet af det sidste årtusind før Kristus, at andre områder i større udstrækning blev inddraget til bebyggelse. De områder, der indtil da ikke havde været intensivt udnyttede, har sandsynligvis ligget i skov. Det var derfor landskaber, der kan have haft andre, specifikke betydninger, og som på forskellig vis repræsenterede områdets afgrænsning.

Selvom udviklingen fra den yngre bronzealder og fremad er specielt vanskelig at opspore i pløjegjorden på grund af flintredskabernes forsvinden, er det muligt at skitsere den i grove træk. I løbet af det sidste årtusind før Kristus forandres det tidligere billede radikalt, idet bebyggelsen flytter væk fra kystområ-

derne og ind i landet; fra førromersk jernalder (ca. 500 f.Kr.) er kystbundne aktiviteter ude af billedet. Hermed afskæres de tidligere bånd til yngre stenalders kærneområde endeligt. Dette er gældende indtil vikingetid (800-1050 e.Kr.), hvor området omkring den indre del af Dyvig Fjord muligvis inddrages igen. En vigtig iagttagelse er, at der er langt færre spor efter aktiviteter fra disse yngre perioder end fra de ældre. Samtidig bliver udbredelsen af diverse spor i landskabet i stigende grad velafgrænsede, og de består formodentlig udelukkende af rester af selve bebyggelsen. Det skal fremhæves, at dette ikke umiddelbart kan sættes i relation til forandringer i befolkningsmængden, men derimod er et tegn på socialpolitiske forandringer, der påvirkede forbindelserne mellem mennesker og derigennem også deres forhold til landskabet. Samtidig med, at disse forhold udgør et fællestræk for alle de senere perioder, er der også tydelige forskelle over tid, der netop viser sådanne forandringer i den sociale og politiske organisering af samfundet. De bopladser fra førromersk jernalder (500-0 f.Kr.), vi har fundet, er f.eks. alle små og kortvarige. De bestod formodentlig af enkelte eller sammenlagte gårde, der var i brug igennem et par generationer (f.eks. bopladsen ved Uldbjergvej). I modsætning hertil er de to bopladser fra romersk jernalder (Tontoft og Bushøjvej, ca. 0-400 e.Kr.) både store i udstrækning og i deres fundmængder. Bopladsen ved Bushøjvej er sandsynligvis den største og socialt mest komplicerede bebyggelse på Nordals indtil middelalderen. Vi har endnu ikke fundet grave fra de senere perioder (en rig kvindegrav fra vikingetid er dog fundet for mange år siden), og dette meget betydningsfulde udtryk for social aktivitet er hidtil forblevet usynlig i det kulturlandskab, som vi har analyseret. En yderli-

Nedgravet i stensætningen omkring en gravhøj fra yngre stenalder ved Holm Mark fandt man i 1897 disse tre spænder, der stammer fra vikingetiden. Foto: Haderslev Museum.

gere interessant iagttagelse er, at aktiviteterne fra yngre bronzealder og fremover holder sig inden for det område, hvor de to middelalderlandsbyer Holm og Tontoft/Nordborg senere blev anlagt.

Refleksioner

Vores opgave er nu dels at sammenligne denne udvikling med den, der gør sig gældende i det sekundære område, og at forsøge at forklare, hvorfor der sker disse forandringer i bebyggelsens placering og hvilke faktorer, der påvirker tidspunktet for, hvornår forandringerne sætter ind. På nuværende tidspunkt kan vi sige med sikkerhed, at der ikke kun var praktiske grunde hertil. Det er f.eks. klart, at udviklingen af ejendomsretten var af betydning for dette forløb. Det er også muligt, at den sociale og politiske betydning af gravlæggelsen forandrede, hvilket gjorde det muligt for grupper at frigøre sig fra deres forfædres land og dermed forandre betydningen af et tidligere stedtilhørsforhold. Natur, kultur, ritualer, sociale forhold og praktiske muligheder indgik i en dynamisk sammenhæng, som skabte bestemte egenskaber i samfundet og prægede forståel-

sen af kulturlandskabet, og hvordan det blev reproduceret.

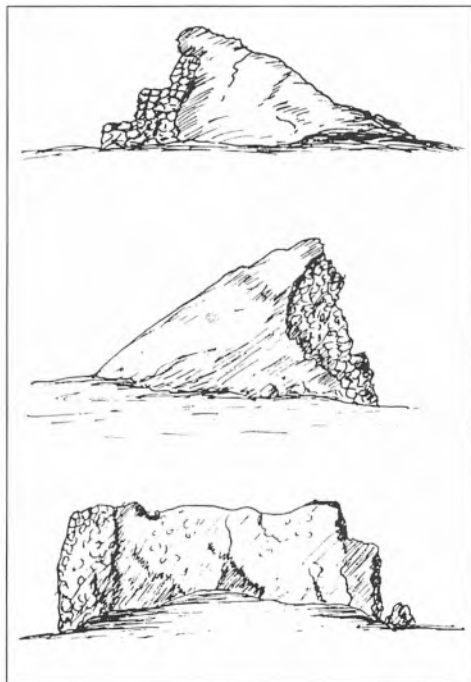
I det ovenstående har vi groft skitseret den kulturhistorie, som pløjejorden med lidt hjælp fra arkæologerne kan fortælle. Det generelle forløb, vi har skitseret, er velkendt; men igennem de detaljerede data, som nu foreligger, kan vi give den generelle viden lokale detaljer og nuancer. Dermed kan vi arbejde med forklaringsmodeller, der kommer nærmere på en forhistorie, hvor rigtige mennesker reagerer på specifikke situationer inden for deres lokale forståelse og de lokale, topografiske rammer

Litteratur:

Asingh, P. og M. Rasmussen: »Mange slags grænser. Et eksempel på regional variation i sydvestdansk ældre bronzealder« i: I. J. Poulsen (ed) Regionale forhold i Nordisk Bronzealder. Århus (Jysk arkæologisk Selskab, Skrifter XXIV, 1989), s. 79-88.

Sørensen, M. L. S.: »Landscape attitudes in the Bronze Age: the Als project« i: Cambridge Archaeological Journal 2,1, 1992, s. 130-136.

Sørensen, M. L. S., J. D. Hill and S. Lucy: »The Als project: long-term history on a Danish island« i: C. Fabech and J. Ringtved (eds) Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, (Jysk Arkæologisk Selskab, 1999, s. 405-406).

Fra tre forskellige vinkler tog Lorens Claussen i 1822 ruinen af Gammelborg i øjesyn. Her ses den i hans egen streg, gengivet efter »Die Heimat« i let forstørrelse.

de opgave, der fulgte med embedet i Gettorf. Sagnet var med sine 13 landsbyer og lige så mange adelige godser et af de største i hertugdømmet Slesvig, og ansvarsbyrden blev kendelig øget, da Lorenz Claussen i 1820 avancerede til sognepræst. Indflytningen i den anselige præstegård var dog samtidig ensbetydende med et større økonomisk spillerum, og med denne stabilisering bag sig var det, at han i 1822 kunne begive sig ud på den 16 dage lange rejse gennem hertugdømmet, hvorfra han hjembragte et katalog over de fortidsminder, som hans frodige historiske interesse tilfaldt ham at lokalisere og undersøge.

Hans iagttagelser er naturligvis forlængst blevet distanceret af en senere

tids systematiske forskning. Det er let at konstatere åbenbare misforståelser, som når han f.eks. tolker en delvis sammenstyrtet dyssegrav fra yngre stenalder som »ein zerstörter Altar«. Det må dog modsat regnes ham til gode, at beskrivelsen af de siden helt forsvundne ruiner af Gammelborg ved Slimundingen og Duborg ved Flensborg samt anlægget Smølvold på Broagerland har kunnet gøre krav på fagfolks interesse helt op til vore dage. Om rejsen, der foregik på hesteryg, skal det i øvrigt blot nævnes, at han undervejs selvsagt »hilste på« hos sine slægtninge, ligesom han havde udbytte af at møde præstekolleger som P. Kier i Ø. Løgum, Windekilde i Vilstrup og Nic. Outzen i Breklum.⁴⁾

Årene 1848 og 1849 greb på helt afgørende måde ind i familiens tilværelse, både udadtil og på de indre linjer. Da en af sønnerne tog aktivt del i den slesvig-holstenske revolte, opstod der en kontrovers, der bevirkede, at forholdet til faderen led ubodelig skade. Dennes afvisende holdning over for de oppositionelle strømninger blev på ny understreget, da han året efter nægtede at underskrive den protestadresse, hvormed det blev forsøgt at så tvivl om gejstlighedens loyalitetsforpligtelser over for Bestyrelseskommissionen. »Jeg svarede,« fortæller han selv, »at det var mod min overbevisning, og at jeg var fast besluttet på ikke at bryde min én gang aflagte troskabsed.« Hans loyale holdning blev af de danske myndigheder belønnet med udnævnelsen til konsistorialråd. Det skete i 1851.⁵⁾

Den voksende spænding i mellemkrigsårene fik ham ikke til at fravige sit standpunkt. I et brev til sin svigerdatter - en dialog med sønnen var umulig - har han formuleret det således: »Vi slesvigere ønsker aldeles ikke at blive underlagt Holsten og kastet i den store tyske smeltedigel. Vi er og ønsker at forblive

slesvigere, uafhængige af Holsten, men lige så uafhængige af Danmark, der ikke indskrænkes af nogen ydre forhold, og som bygger på tilstrækkelige garantier ligesom Norges forhold til Sverige.«

I 1862 ophørte Lorenz Claussens præstegerning. Han havde da siddet i 50 år i embedet og blev efter indstilling af kirkevisitatoriet for Hütten amt hædret med et ridderkors. Fra embedsboligen flyttede han til landsbyen Elbjerg tæt ved Kappel. Herfra fulgte han med smertelig medleven krigsbegivenhederne i 1864 og skænkede menigheden i Dybbøl et pengebeløb »til de enker og faderløse, hvis mænd og fædre har kæmpet og blødt i den tapre danske hær«. Efter et tiårig otium i landlige omgivelser og med familiemedlemmer på nært hold døde han i 1872.

Omgangskredsen

Det er som ovenfor antydnet ikke fyldestgørende blot at karakterisere ham som en historisk interesseret, rationalistisk præst. Hans virkestrang stod hele tiden mål med de udfordringer, han mødte, og han gik i alt, hvad han foretog sig, meget grundigt til værks, styrede familiens økonomi, så den aldrig kom ud af balance. Han udfyldte regnskabsbøger og kalendere med en omhu grænsende til det pertentlige og fik endda overskud til at udarbejde udførlige reformforslag vedrørende kirketjenesten i sognet etc. Disse nåede ikke længere end til patronatet på Lindau, hvorimod hans dokumentariske beskrivelse af sognekirken kom læserne af »Neues staatsbürgerliches Magazin« til gode.⁷⁾

Vil man nå til en dybere forståelse af møllersønnen fra Dybbøl, lønner det sig at se på den personkreds, der omgav ham, eller som han tid efter anden kom i berøring med. Her er tale om folk som hans to svogre Paul Mumsen d.y. i Slesvig henholdsvis Sottrup og farver A.G.

Freudenreich i Flensborg. Men også lægen Dr. Volquartz og skolelærer P. Chr. Callsen, begge i Gettorf, har spillet en rolle. Til galleriet hører endvidere søsteren Catharina Maria, der blev gift med pastor Nic. Iversen i Løgumkloster. Endelig må nævnes to ugifte halvsøstre: Cæcilie, der blev tilsynsførende med klostret i Preetz, og Sophie Magdalene, som kom i tjeneste på Augustenborg og fulgte med hertugfamilien til Primkenau, hvor hun døde i 1863. I hans modne alder var det dog især børnene med deres familier, der bestemte strukturen i hans livsmønster.

Noter:

- 1) »Die Heimat« 1964, 1965 og 1966. Jahrbuch der Heimatgemeinschaft des Kreises Eckernförde 1966.
- 2) Ejeren var fra 1787 geheimekonferensråd Wulf Christoph v. Ahlefeldt, der tillige havde rang som klosterprovst i Slesvig.
- 3) Jahrbuch der Arbeitsgemeinschaft Schwansen, Amt Hütten u. Dänischwohld 1938, s. 62 ff. . Se tillige Sonntagsblatt der Kieler Zeitung nr. 12, 1909.
- 4) Rejseberetningen in extenso er aftrykt i »Die Heimat« 1964, s. 23 ff, 58 ff og 222 ff. Særlig interesse har hans iagttagelser ved Gammelborg vakt. De er analyseret og kommenteret af Chr. Radtke, Slesvig, i en artikel i OFFA bd. 38, 1981, jf. Vilh. la Cours »Vagttårne ved Slien« her i Sjy. Mskr. 1971, s. 41 f.
- 5) Slesvigske Ministeriums forestillingsprotokol nr. 256.
- 6) Jahrbuch des Kreises Eckernförde 1963, s. 43 ff.
- 7) Neues Staatsbürgerliches Magazin 1833, s. 664-89 med tilføjelse s. 253 f.

Skærbæk uldspinderi

Fra familievirksomhed til museum

Af HENRIK JENSEN MØLLER

Skærbæk har fået et nyt spændende museum med åbningen af det 112 år gamle Skærbæk uldspinderi for offentligheden. Her fortæller formanden for museets venner historien bag uldspindriet og arbejdet med at bevare dette unikke stykke industrihistorie.

Indledning

Skærbæk har fået en ny museumsattraktion, nemlig det 112 år gamle Skærbæk Uldspinderi. Spindriet ligger ret diskret, gemt i en bygning tæt ved Skærbæk kirke. Når man kommer forbi på gaden, bemærker man ikke noget særligt, og man forestiller sig slet ikke, at her ligger et af Danmarks bedst bevarede uldspindrier. Spindriet har været fuldt aktivt siden 1889 og frem til 1970'erne. Derefter var

det i drift i perioder frem til 1998. I dag fremtræder spindriet stadigvæk fuldstændig intakt og funktionsdueligt. Her finder man flotte gamle maskiner, store snurrende svinghjul og fladremme, der suser rundt i luften. Her dufter af uld og olie i skøn forening, og maskinerne står og snurrer, ryster og rumler hyggeligt.

Spindriets omdannelse til museum begyndte tilbage i 1997/98. Den daværende ejer Henrik Mowinkel henvendte sig dengang til den daværende museumsinspektør Kim Jacobus Paulsen på Cathrinesminde Teglværksmuseum på Broager for at få ham til at redde spindriet, fordi han var nødsaget til at afhænde det. Henrik Mowinkel ville ikke sælge spindriet til en hvilken som helst køber,

Skærbæk uldspinderi som det så ud ca. 1910. Længst til højre ses Broder Petersen og hans kone. Hvem de tre mænd til venstre er, vides ikke, men der er sikkert tale om en spindemester og hans medhjælper.

Skærbæk uldspinderi set fra sydvest, beliggende tæt ved Skærbæk kirke. Bemærk den meget høje skorsten ved spinderiet. Skorstenen anvendtes ikke kun af spinderiet, men også af dampelværket,

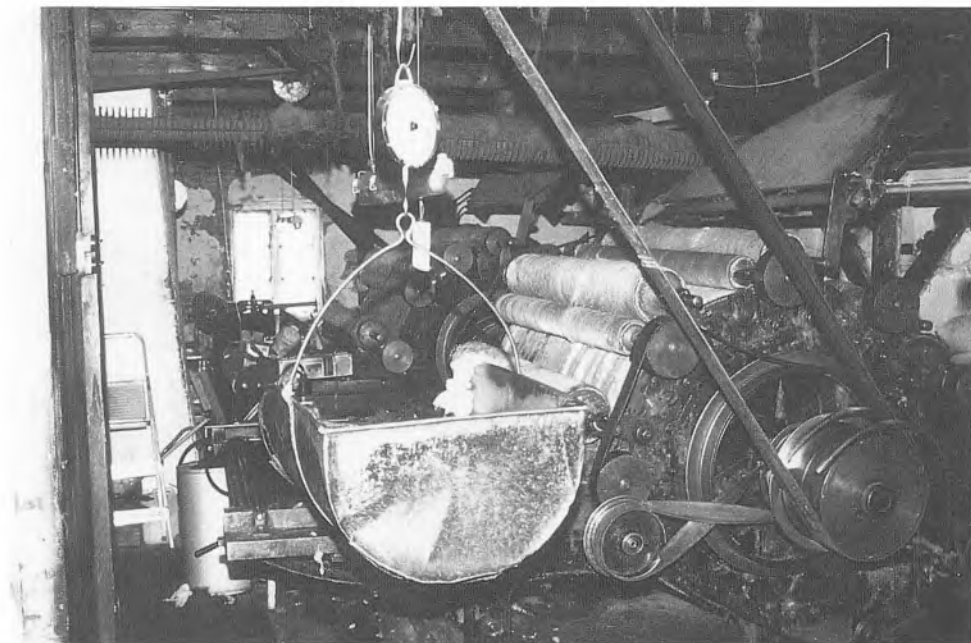
da han nødigt så, at det blev ødelagt eller fjernet. Kim Jacobus Paulsen indledte derpå et samarbejde med museumsinspektør Inger Lauridsen på Tønder Museum for at få spinderiet historisk dokumenteret og for at søge fondsmidler til en overtagelse af spinderiet og omdannelse af det til museum. Som midlertidigt ansat på Tønder Museum i 1998 kom jeg personligt til at stå for gennemførelsen af den historiske dokumentation af spinderiet, som bl.a. resulterede i en artikel i årbogen Nordslesvigske Museer 1998.

Spinderiets historie

Spinderiet kan datere sin historie tilbage til 1889. Det blev bygget af Markus Christian Petersen, som var søn af farver Broder Petersen (kaldt gamle Broder i familien) fra Nørre Skærbæk. Spindehåndværket havde indtil da været en hvermandsaktivitet, som foregik ude omkring på gårdene med gammeldags spinderokke, men nu ville Markus Christian Petersen industrialisere spinderiet på Skærbækeg-

nen. Hele spinderiets bygningskompleks blev på rationel vis bygget på en gang, og det var fra starten meningen, at alle aspekter af uldens bearbejdning fra råuld til færdige uldvarer skulle foregå på samme sted. De færdige uldvarer kunne være ufarvet uldgarn, farvet uldgarn eller vævede uldtekstiler.

I hovedbygningen blev spinderiet indrettet på førstesalen. Her blev der opstillet en række maskiner, og de blev på logisk vis opstillet således, at deres rækkefølge svarede nøje til produktionsgangen. Først var der en volfe, der tesede ulden i stykker, dernæst kom to kartemaskiner, som kartede ulden, og så kom en flordelemaskine, som omdannede det kartede uld til pladegarn. Derefter kom en stor selfaktorspindemaskine, som spandt pladegarnet om til garn, og sidst kom en sammentvinder, som sammentvandt det spundne garn til flertrådet uldgarn. Endelig blev der også opstillet to mekaniske væve til fremstilling af tekstiler. Alle maskinerne i spinderiet

Et kig ind i spinderiet. Her ses spinderiets to kartemaskiner, hvoraf kun den ene endnu virker. Den kartede uld kommer ud af kartemaskinen som et uldflortæppe. Kartemaskinen trækkes af den store fladrem, der går op i loftet til en loftsaksel. Forrest ses en vægtskål, hvor ulden afvejes og garntykkelsen bestemmes.

blev trukket af en fælles drivkraft, nemlig en dampmaskine, som stod i en tilbygning til hovedbygningen. I tilknytning til dampmaskinen fandtes en 20 m høj skorsten og en stor dampkedel, som udover at levere damp til dampmaskinen også leverede varmt vand til spinderiets farveri. Farveriet var indrettet i en sidebygning til hovedbygningen. Her blev ulden kogt og farvet, hvorefter den farvede uld blev hængt til tørre og til oplagring på loftet.

Under spinderiet i hovedbygningens stueetage blev der omkring 1910 indrettet en butik, hvorfra man solgte uldvarer. En del kunder leverede selv den rå uld til spinderiet og afhentede senere deres uld som færdigt uldgarn. Ved siden af butikken boede spinderiejereren Markus Christian Petersen og hans efterfølgere, og i

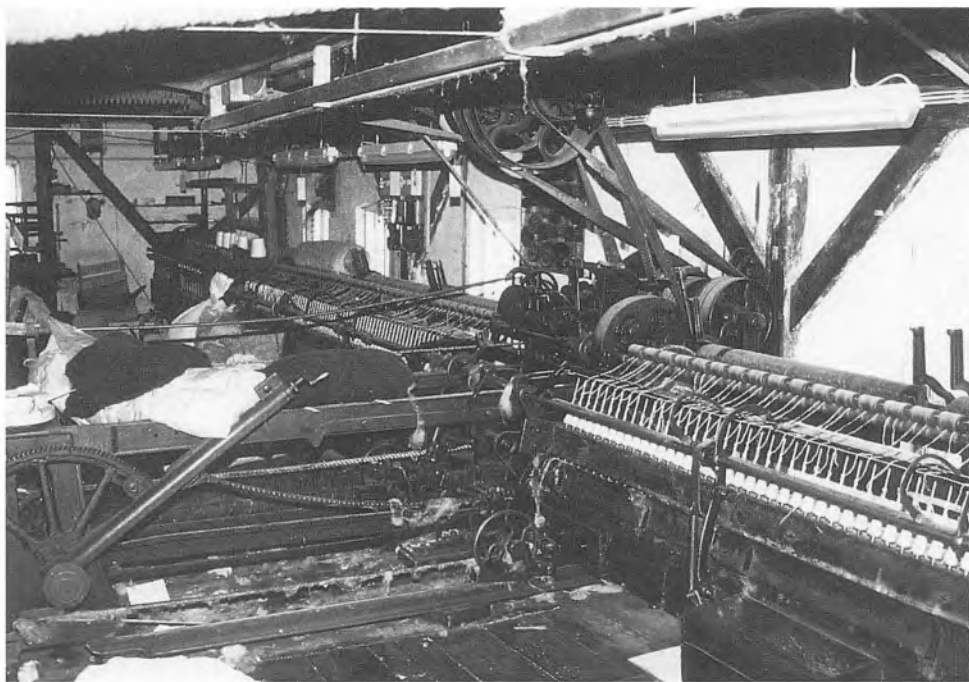
sidebygningen boede tjenestefolkene og ofte også spindemesteren og væverne. I gården bag bygningen var der en lav bygning, som nu er forsvundet. Her var der hestestald og rum til opbevaring af brændsel til dampanlægget. Endelig fandtes her også et lille lokum til spinderiets arbejdere, sådan som loven krævede det.

Markus Christian Petersen ejede spinderiet indtil sin død i 1914 med undtagelse af årene 1898-1904, hvor spinderiet var uden for familiens eje. Fra 1904 drev brodersønnen Broder Petersen (kaldt unge Broder i familien) spinderiet videre, og i 1914 blev han ejer af spinderiet. Han kombinerede arbejdet i spinderiet med kreaturhold i Skærbækmarsken og sikrede derved en stabil økonomi for spinderiet, idet afsætningen af uldvarer ikke

altid var lige jævn. Dertil kom yderligere, at produktionen var meget sæsonpræget, og størstedelen af produktionen foregik om sommeren.

I 1944 blev Broder Petersens datter Anne gift med Peter Rasmus Christensen, og Broder Petersen oplærte ham derefter i spinderiets håndværk indtil sin død i 1951. Peter Rasmus Christensen blev næste ejer af spinderiet. I byen blev han populært kaldt for Peter Fabrik, og han ernærede sig ved spinderiet til helt op i 1970'erne, hvor han gradvist gik på pension. I denne periode gik det støt tilbage for spinderiet, efterhånden som det blev stadig mere umoderne. Uld var heller ikke længere så efterspurgt som før og fik stærk konkurrence af andre teks-

tilstoffer. Der skete kun begrænsede ændringer i spinderiets indretning. Dampmaskinen blev i 1950'erne afløst af elmotorer, som sparede megen arbejdskraft, og i 1960'erne blev hele dampanlægget og den høje skorsten fjernet. Ellers blev spinderiet bevaret, som det var. Den gradvise stagnation betød, at spinderiet blev bevaret til glæde for eftertiden og nok så vigtigt, maskinerne fik ikke lov at forfalde. Tværtimod blev de holdt funktionsduelige lige indtil i dag, fordi de blev brugt jævnlige. I 1985 døde »Peter Fabrik«, og datteren Anne Marie Sørensen arvede spinderiet. Hun solgte dog spinderiet umiddelbart efter til Henrik Mowinkel, som derefter drev det som hobbyvirksomhed indtil 1998.

Her ses spinderiets stolthed, den store selfaktor spindemaskine. Den kan spinde hele 64 uldtråde ad gangen. Den forreste del af maskinen med alle tenene på kører frem og tilbage på gulvet, mens tenene snurrer rundt, spinner og opsamlere det spundne garn. I midten ses de store fladremme, der trækker selfaktoren, og den store udvekslingsmekanisme, der styrer de mange indviklede funktioner i maskinen.

Spinderiet som museum

Ved siden af den historiske dokumentation af spinderiet, som blev udført i 1998, blev der fra Tønder Museums side søgt fondsmidler til en overtagelse af spinderiet, så det kunne omdannes til et museum. Desværre var det vanskeligt at finde disse midler, og i 1999 så det ud, som om spinderiets dage var talte. Ejeren, Henrik Mowinkel, var nu tvunget til at afhænde spinderiet, og køberne, Brian og Merry Riis, ville indrette lejligheder i bygningskomplekset. Det var ikke til at bære at se det gamle spinderi forsvinde, så i al hast blev der nu forsøgt en ny ide. I stedet for at overtage spinderiet kunne man leje den del af bygningerne, hvor spinderiet lå. Lykkeligtvis faldt tingene på plads. En lejeaftale blev indgået med de nye ejere, og huslejeudgiften blev delt af Tønder Museum, Museet på Sønderborg Slot og Skærbæk kommune. Den øvrige del af bygningskomplekset blev ombygget til lejligheder, men det smertelige i dette var dog til at overse, da disse lokaler trods alt ikke rummede større historiske værdier. Samtidig betød ombygningen også en hårdt tiltrængt renovering af bygningerne.

I foråret 2000 blev spinderiet åbnet for publikum for første gang. Det var planen at holde spinderiet åbent fire gange årligt, som et arbejdende museum. Den tidligere ejer, Henrik Mowinkel, demonstrerede i den første sæson velvilligt de gamle snurrende og arbejdende maskiner for publikum og forklarede spinderiets produktionsgang. Besøgstallet var pænt, og i juli måned samme år inviteredes alle interesserede til en stiftende generalforsamling for en ny forening, Skærbæk Uldspinderis Venner. Meningen var at samle lokal støtte i en forening, der skulle arbejde med at holde spinderiet ved lige og vise det frem for besøgende. Mange mødte op på generalforsamlingen, og der udpegedes medlemmer til

tre aktivitetsgrupper, nemlig en maskin-gruppe, en formidlingsgruppe og en PR-gruppe. Der blev yderligere udpeget fem medlemmer til foreningens bestyrelse, som jeg selv er blevet formand for. I dag har foreningen ca. 50 medlemmer, og der kommer stadig nye medlemmer til.

Også i 2001 holder spinderiet åbent fire lørdage. Spinderiet fremtræder nu i bedre form, efter at aktivitetsgrupperne har udført et stort arbejde med dels at rydde op og servicere spinderiet, dels at forbedre formidlingen af spinderiet med en række nye tiltag. F.eks. vil der være få-reklipping, og på aktivitetsdagene er det planen at sælge uld og uldvarer, fremstillet af uld fra spinderiet.

Åbningstiderne i 2001 vil være følgende:

Lørdag d. 19/5, kl. 10-16

Lørdag d. 23/6, kl. 10-16

Lørdag d. 21/7, kl. 10-16

Lørdag d. 18/8, kl. 10-16.

Vi håber meget, at mange besøgende vil dukke op for at se det gamle spinderi i fuld aktivitet. Et godt besøgstal er forudsætningen for, at spinderiet kan blive drevet som museum på længere sigt og derved blive bevaret for eftertiden.

Litteratur:

Afsnittet om spinderiets historie er baseret på Henrik J. Møller: »Uldspinderiet i Skærbæk« i: Nordslesvigske Museer 1999, 55-68.

Skygger over sønderjysk lokalhistorie

Af KIM FURDAL

I anledning af det markante årsskifte har lokalhistorisk konsulent Kim Furdal set på den lokalhistoriske forskning i tiden efter 1864 i Sønderjylland og de »nye« udfordringer i det 21 århundrede.

Indledning

Den lokalhistoriske forskning har rige traditioner i Sønderjylland, og den er ikke blevet mindre med udbygningen af de lokalhistoriske arkiver siden begyndelsen af 1970'erne. Hvert år udkommer foruden Sønderjyske Årbøger, Årbogen fra Als og Sundeved, Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig og nærværende månedsskrift godt 20 lokalhistoriske årbøger med det helt lokalhistoriske stof, bakket op af 55 lokalhistoriske foreninger og arkiver. Efter det runde år kan der være god grund til at standse op et kort øjeblik og se sig tilbage. Hvad blev der gjort, og er der områder, som endnu ligger uopdyrket? Og hvor skal den lokalhistoriske forskning sætte ind i de kommende år? Nedenstående er ikke et udtømmende endsige fyldestgørende svar på disse spørgsmål, men nærmere nogle overvejelser omkring »blinde pletter« i den sønderjyske lokalhistorie om tiden efter 1864.

Skolehistorie

Skolevæsenet har om noget været den nationale slagmark i Sønderjylland. På den baggrund kunne man forvente en rig og frodig skolehistorisk forskning i Sønderjylland, med næring hentet fra den store interesse for skolen, der generelt er til stede. Alle har i kortere eller længere tid væ-

ret igennem skolesystemet og har en mening om skolen før og nu. Derfor kan det også undre, at vores viden om skolevæsenet i Sønderjylland er så begrænset, som det faktisk er tilfældet. Således er det eneste større værk om det sønderjyske skolevæsen efter 1864 stadig L. S. Ravns bog »Træk af folkeskolens historie i Nordslesvig 1864-1920« fra 1981, suppleret af hans fortegnelse over lærerstanden i Nordslesvig »Lærerne i Nordslesvig ca. 1814-1920« fra 1978, der vidner om hans betydelige indsigt i emnet. Selv om ikke mindst fortegnelsen over lærerstanden står som et monument over en livslang forskningsmæssig indsats, så er der ingen tvivl om, at titlen »Træk af folkeskolens historie i Nordslesvig« skal tages bogstavelig, og at den i dag trænger til en afløser. Det gælder ikke mindst afsnittet om tiden efter 1900 (til 1920), hvor oplysningerne er meget spredte og usammenhængende.

Her må Ravns bog suppleres med »Kulturelle forhold i Sønderjylland 1920-1942«, redigeret af Jacob Petersen, som rummer en række artikler om skolevæsenet og de kulturelle forhold i landsdelen fra Genforeningen og frem til 1942. Selv om bogen stadig bliver flittigt benyttet, så har den også alderen mod sig og stiller med sine mange huller i dag nok flere spørgsmål til læseren, end den besvarer.

En afløser til L. S. Ravns bog kunne udmærket tage afsæt i nogle af de lokale skolehistoriske arbejder, der har set dagens lys inden for de seneste år. Her kunne man bl.a. pege på A. C. Rasmussen: »Broager skole 1912-1982« (1982), Olav Markussen

Folkeskolerne i Sønderjylland fik efter Genforeningen et meget dårligt skudsmål, men mange af skolerne blev opført i årene op til Første Verdenskrig og var endnu ikke kommet i reparationsalderen efter krigen. Her er det Bov skole, opført i 1909. Foto: Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

m.fl. »Rødding Skoles historie« (1989), Lorenz Asmussen og Ellen Hansen (red.) »Christiansfeld Mellem- og Realskole 1920-1970« fra 1999, Knud Schmidt Nielsen »Visby skoles historie« (1999) og H. E. Sørensens bøger »Skærbæk kommuneskole gennem 250 aar« (1992), »Det første skolehus her på landet. Døstrup skole 1693-1993« (1993) og senest hans artikel »De tyske privatskoler i Skærbæk og Gånsager 1930-1945« i Sønderjyske Årbøger 2000.

Selv om vi ikke står på jomfruelig grund, så mangler vi stadig undersøgelser af det sønderjyske skolevæsens historie i såvel tiden før som efter 1920, som i højere grad end det tidligere har været tilfældet, ser på livet og undervisningen på skolerne. Hvordan var skolestrukturen og skoleadministrationen i de enkelte kommuner? Hvordan foregik undervisningen i skolerne? Og adskilte skolevæsenet og undervisningen sig fra andre steder i landet, når vi lige ser bort fra mindretalsforholdene? Svar på bl.a. disse spørgsmål kunne tage udgangspunkt i lærer J. H. Jensens erindringer »Landsbylærer i genvundet land« fra 1977 om livet som lærer ved skolevæsenet i Felsted efter Genforeningen. Her skriver han bl.a. om skole-

væsenet i Sønderjylland, at Genforeningen på landet betød et kompromis mellem det tyske skolevæsens system med meget høje klassekvotienter og det danske skolevæsen med lavere klassekvotienter fordelt på to eller fire klasser, så normen i Sønderjylland blev en treklasset skole med to lærere. Det betød efter J. H. Jensens opfattelse et bedre skolevæsen i Sønderjylland end i resten af landet. Noget kunne altså tyde på, at forholdet mellem det danske og tyske skolesystem i årene efter Genforeningen er langt mere nuanceret, end vi normalt antager, så man i alt fald visse steder lokalt tog det bedste fra det tyske skolesystem med sig over i det danske.

Socialhistorien

Ser man på den sønderjyske socialhistorie, så har vi stort set ingen forskning på dansk side om tiden efter 1864. For købstædernes vedkommende foreligger Henrik Fangel's store bymonolit »Haderslev bys historie« bd. 1-2, om tiden 1800-1920, der rummer usædvanlig meget socialhistorisk stof baseret på egen forskning. En markant undtagelse er også bind fire i Aabenraa Bys Historie forfattet af Henrik Becker-Christensen og Jørgen Witte, der

En af de største offentlige opgaver i årene efter Genforeningen blev en gennemgribende omstrukturering og istandsættelse af det sønderjyske vejnet, så det svarede til transportbehovet. Økonomisk indvilgede Staten i over en tolvårig periode at skyde 12 mio. kr. i det sønderjyske landevejsnet oven i de 29 mio. kr., som istandsættelsen ville koste. De meget store investeringer i det sønderjyske vejnet var med til at give beskæftigelse i de første kritiske år efter Genforeningen. Her er det arbejdere i gang med anlæggelsen af Minutvejen fra hovedvej 10 til Sdr. Hostrup ca. 1935. Foto: Institut for Sønderjysk Lokallhistorie.

også rummer vigtige socialhistoriske afsnit.

På landet er socialhistorien primært belyst ved Birgit Weitling og Anne Marie Jacobsens utrykte speciale fra 1996 »Sønderjyske fattiggårde. En undersøgelse af de sønderjyske fattiggårdes opkomst og udbredelse, deres beboere og disses levevilkår«, der primært er en systematisk registrering af de nordslesvigske fattiggårde på landet. Ser man i nærværende tidskrift, finder man fra 1924 til 1994 i alt 57 mindre artikler, som for den helt overvejende dels vedkommende behandler emner fra tiden før 1864, og der er ikke kommet markant flere socialhistoriske artikler til siden. Det samme er tilfældet med Sønderjyske Årbøger, hvor man ved 100-års jubilæet i 1988 kunne finde fem artikler om social- og sundhedsforhold i tiden før 1864. Siden er der kommet fire artikler inden for dette område, hvor Orla Christiansens tankevækkende artikel »Æ Walachai – husvildebarakker i Aabenraa 1922-1953« i Sønderjyske Årbøger 1996 er den eneste,

der behandler et socialhistorisk emne efter 1864. Meget bedre bliver det ikke, når man inddrager de lokalhistoriske foreningers årbøger, hvor det socialhistoriske stof indtager en meget begrænset plads.

Og der er ellers nok at tage fat på. Inden for mit eget interesseområde kunne jeg pege på de kolossale problemer i kølvandet på Første Verdenskrig, Tysklands sammenbrud og markens begyndende deroute. Der er ingen, der vil fornægte Første Verdenskrigs store menneskelige konsekvenser for den enkelte, men hvor store var konsekvenserne for de enkelte lokalsamfund? For Broagers vedkommende har jeg således kunnet konstatere, at fødselsoverskuddet efter våbenstilstanden den 11. november 1918 voksede i en sådan grad, at sognet allerede ved Genforeningen havde indhentet fødselsunderskuddet i krigsårene. Det er faktisk ganske tankevækkende, meget tankevækkende. Befolkningens størrelse blev altså meget hurtigt reetableret i Broager sognekommune. For Broager sognekommune betød

det umiddelbart og meget konkret, at der i slutningen af tyverne var behov for betydelige investeringer i skolevæsenet, efterhånden som disse efterkrigsbørn kom i skolealderen.

På det personlige plan satte krigen nogle dybe, traumatiske spor for de efterladte, ikke mindst de mange krigsenker, der for en stor dels vedkommende levede en kummerlig tilværelse. Ikke desto mindre er disse »heltinder«, hvis eneste trøst var et smagløst litografi af en dødsengel over den faldne soldat og ordene »Vi skal også give vort liv for vore brødre«, et fuldstændig ubeskrevet blad i den sønderjyske lokalhistorie. Men det er naturligvis heller ikke de kvinder, der for manges vedkommende måtte hutle sig gennem tilværelsen med en meget begrænset pension, suppleret med dårligt lønnede småjobs som bl.a. koge- og vaskekoner, der har efterladt sig erindringer, dagbøger og andet kildemateriale.

Men det er ikke alene krigens konsekvenser, der fortjener større interesse. Det var nemlig ikke blot krisen i begyndelsen af 1930'erne, der fik alvorlige konsekvenser for befolkningen. 1920'erne var præget af en lang række økonomiske kriser, ikke mindst kronekrisen i 1926, der fik mærkbare konsekvenser for befolkningen. De politiske konsekvenser er velkendte, men hvilke konsekvenser fik de for lokalsamfundet og dets forskellige befolkningsgrupper?

I forlængelse af dette melder spørgsmålet sig, hvorledes sognekommunerne reagerede over for de økonomiske og sociale kriser i mellemkrigsårene. Noget kunne tyde på, at de reagerede meget forskelligt. I Broager sognekommune satte sognerådet fra midten af 1920'erne under stor diskussion ind med hjælpeforanstaltninger i form af stadig større vejprojekter over for den store gruppe af arbejdsløse teglværksarbejdere. I den forbindelse er det værd at erindre, at be-

grebet »beskæftigelsesprojekter« ikke er noget nyt, som nutidens politiske diskussioner ellers kunne forlede til at tro. I Broager forsøgte man meget bevidst at sætte de arbejdsløse i gang med vejprojekter, så de undgik den ydmygende fattighjælp, ligesom sognerådet på særligt vanskelige tidspunkter gik ind med ekstra støtte til hjælpeekassen, der ydede hjælp til de arbejdsløse og fattige uden fattighjælpens virkninger. Selv om der ikke foreligger tilsvarende undersøgelser fra andre sognekommuner, så står det dog klart, at den i nutidens øjne beskedne hjælp til de arbejdsløse og fattige i Broager sognekommune ikke var nogen selvfølge i de sønderjyske sognekommuner. Omvendt må man ikke være blind for, at en betydelig del af socialhjælpen skal findes på sognekommunernes vejregnskaber, og at man derfor ikke kan måle sognerådets hjælpeforanstaltninger alene på socialregnskaberne. Det er formentlig en del af forklaringen på, at visse sognekommuner stort set ikke anvendte en eneste krone til socialhjælp, selv om sognerådsmedlemmernes politiske indstilling til social- og fattighjælp utvivlsomt også bremsede for støtte til sognets svageste stillede.

Kommunestyret

Tilsvarende kunne siges om en række andre områder inden for den sønderjyske lokalhistorie, hvor hullerne er mere fremtrædende end vores viden. Selv om kommunestyret, før som nu, har haft stor betydning for lokalbefolkningen, så er det yderst sjældent, at den lokalhistoriske forskning har beskæftiget sig med denne side af lokalhistorien. Mens lovgrundlaget og rammerne for kommunestyret efter 1864 i dag er velbelyst, så mangler vi endnu et blot nogenlunde indblik i, hvorledes kommunestyret rent faktisk fungerede i såvel de mindst 500 landkommuner og kommuneforbund i den tyske tid som i sognekommunerne efter 1921. Pe-

Det socialdemokratiske folketingsmedlem Jens Bladt har i sine erindringer »Alsiske Minder« beskrevet arbejdsforholdene for vejarbejderne i mellemkrigstiden: »Alle var bange for at blive fyret, og derfor gjaldt det om at klare arbejdsnormerne i række og geled sammen med arbejdskammeraterne i kolonnen. Var der én, der ikke kunne klare tempoet, ja så kunne han få sine tilgodehavende småpenge. Det vedkom ikke arbejdsgiveren. Han kom aldrig til at sævne arbejdskraft. Som regel lå der 10-20-30 arbejdsløse i vejgrøften ved arbejdspladsen, som bogstaveligt ventede på, at en eller anden skulle falde om af træthed, så der kunne blive en chance for at komme i arbejde.« Her ses arbejderne i gang med vejarbejder ved Smøl Vold. Foto: Lokalarbivet for Broagerland.

ter Kr. Iversen og H. V. Gregersens bog om Bjolderup sogn fra 1951-1956 og bøgerne om henholdsvis Ensted og Løjt sogne er sjældne undtagelser fra reglen, men leverer ikke mere systematiske undersøgelser af kommunestyret på landet. Væsentlig bedre står det dog til for købstædernes vedkommende, hvor vi har større købstadshistorier, om end man for fleres vedkommende kan mærke alderen trykke. Til gengæld venter vi endnu på undersøgelser af kommunestyret i de sønderjyske flækker. Selv om dette kontinentale byfænomen er aldeles ukendt i resten af landet, og begrebet i dag mere anvendes som et nedsættende udtryk for en lille provinsby, så har ingen fundet anledning til at skildre kommunestyret i disse byer. Det samme er tilfældet med de større sønderjyske stationsbyer, hvor Christian Kaatmanns undersøgelser af stationsbyerne og deres arkitektur fortjener at blive fulgt op af bredere anlagte undersøgelser.

Et af de forhold, som overrasker, når man læser sognekommunernes forhandlingsprotokoller fra 1920'erne, er, hvor lille en rolle de nationale forhold rent faktisk spillede for sognerådets arbejde. Ved sammenlægningen af de preussiske landkommuner lige efter Genforeningen var det kun i Gråsten, de nationale forhold spillede en - om end meget begrænset - rolle under sammenlægningsforhandlingerne. Hvis de nationale forhold spillede en rolle, så blev de tydeligvis overskygget af helt andre problemer, nemlig forholdet mellem land og by i de større stationsbyer samt af sociale- og kulturelle konflikter. Det gjaldt bl.a. Broager sognekommune, hvor forholdet mellem kommunens gårdmænd og borgerskabet i Broager by på den ene side og de mange teglværksarbejdere på den anden side kom til at spille en helt afgørende rolle for sognerådets arbejde op gennem 1920'erne og begyndelsen af 1930'erne. I disse forhold spillede de nationale forhold kun en meget be-

grænset rolle, om nogen overhovedet, for kommunestyret og kom kun meget sporadisk op til overfladen.

Selv om Broager sognekommune langt fra er typisk for de sønderjyske sognekommuner, så er det måske noget typisk for de nationale forholds betydning for kommunestyret på landet i Sønderjylland. Det kan synes som et paradoks, at man på den ene side har en meget kraftig national retorik omkring grænsekampen og på den anden side et kommunestyre, hvor det nationale spørgsmål ikke spiller nogen større rolle for det daglige arbejde. Spørgsmålet er imidlertid, hvor frugtbare nationale spørgsmål og grænsekamp er som synsvinkel på kommunestyret på landet i Sønderjylland. Når alt kommer til alt, så er de kulturelle forskelle mellem dansk og tysk meget begrænsede i Sønderjylland set i et internationalt perspektiv. Ser man bort fra snævre, nationale konfliktområder som sproget, de nationale symboler og synet på landsdelens historie, så er lighederne langt mere fremtrædende end forskellene. Grundlæggende er der i Sønderjylland på tværs af de nationale skel en bred gensidig enighed om, hvorledes vi hver især organiserer vores liv og løser dagliglivets problemer. Det er ikke uvæsentligt, når kommunestyret på det helt lokale plan skal fungere. Derfor skal det også være min påstand, at man i alt fald på landet på den ene side godt kunne føre en national kamp i de nationale foreninger og på den anden løse de daglige problemer i kommunestyret på tværs af de nationale skel, uden man nødvendigvis har set en modsætning i dette forhold. Kommunerne var de offentlige instanser, der kom tættest på befolkningens hverdag, og det er ikke med en naturlovs nødvendighed givet, at de nationale modsætninger skulle spille en rolle for kommunernes administration af områder som f.eks. fattigvæsenet, vejevæsenet, sygeplejen, digevæsenet og jordemodervæsenet.

Derved er det ikke hævdet, at kommunestyret altid var uberørt af de nationale modsætninger. Tværtimod! De nationale konflikter kunne nå en intensitet, hvor de ikke kunne undgå at slå igenem, som det f.eks. var tilfældet fra midten af 1880'erne og under nazismen i 1930'erne. Min pointe er, at der er en grundlæggende forskel på at betragte kommunestyret som en national slagmark for lokalbefolkningen og se kommunestyret som en brik i den nationale kamp, hvor lovgivningen, en kommissarisk kommuneforstander og de nazistiske strømninger syd for grænsen på bestemte tidspunkter spændte kommunestyret for den nationale vogn.

Skyggen

Derved er vi også fremme ved en væsentlig forklaring på de mange blinde pletter i den sønderjyske lokalhistorie. Det lokalhistoriske engagement er stort og aktivitetsniveauet højt, hvad de mange lokalhistoriske bogudgivelser hvert år vidner om. Når vi har så markante huller i vores viden på væsentlige områder, må det skyldes, at vi arbejder med nogle synsvinkler på den sønderjyske lokalhistorie, der kaster skygger som træet i haven. Her er der frem for noget grund til at fremhæve den nationale kamp, som på godt og ondt har præget den lokalhistoriske forskning. Godt, fordi den nationale kamp har sat et afgørende præg på mange områder. Således ville det for tiden før 1920 være halsløs gerning at skildre skolevæsenets historie uden det nationale perspektiv og dermed se bort fra f.eks. de preussiske myndigheders forsøg på at fortynke skolevæsenet, herunder ikke mindst sprogforordningerne fra 1888.

Omvendt er det nødvendigt, at vi også ser og erkender begrænsningerne i dette perspektiv. Nok indførte de preussiske myndigheder en række gennem-

Tidens løsen på fattigdoms- og forsørgelsesproblemerne i sidste halvdel af 1800-tallet var opførelsen af fattiggårde, hvor fattiglemmerne kunne bo og arbejde. Her er det fattiggården i Asserballe, opført i 1869 med 15 td. land. Gården blev solgt i slutningen af 1930'erne. Foto: Lokalhistorisk arkiv for Augustenborg kommune.

gribende administrative reformer efter den preussiske annektering af Slesvig og Holsten i 1867, men går man helt ned på det lokale niveau, så var den preussiske lovgivning på dette tidspunkt også yderst pragmatisk på en lang række områder. Det gjaldt ikke mindst kommunestyret på landet, hvor man nok fik en ny lovgivning, men hvor mange næppe har mærket den store forskel ved det slesvigske kommunestyre i de første årtier efter 1867. Dette gælder selv på det forkætrede sprogområde og skoleområdet, hvor det er nødvendigt fremover at tegne et mere nuanceret billede af forholdene på lokalt plan i alt fald i tiden frem til midten af 1880'erne, men muligvis også senere for enkelte lokaliteters vedkommende.

Når dette er sagt, er der grund til at understrege, at skyggen også falder over perioden efter 1920. Ser man i Hans Novrups artikel om folkeskolen i Sønderjylland 1920-1942 i festskriftet »Kulturelle forhold i Sønderjylland 1920-1942«, er man ikke i tvivl om, at et væsentligt ærinde har været en belysning af de nationale forhold og det tyske mindretals styrke i landsdelen. Bogen udkom i 1943 på amtsskolekonsu-

lent Nicolai Svendsens 70-års fødselsdag, og man kan ikke klandre Hans Novrup for det nationale perspektiv i belysningen af folkeskolens historie og status i 1943. Problemet er blot, at artiklen og for den sags skyld bogen stadig har karakter af et standardværk, som er vanskeligt at komme udenom, og derfor er med til at fastholde det nationale perspektiv på skolehistorien.

Afrunding

Nu er det i sig selv ikke noget nyt, at den nationale kamp har sat sit præg på historieforskningen i Sønderjylland på begge sider af det nationale skel, som den satte sit præg på mange områder. Spørgsmålet er imidlertid, om vi nu, 80 år efter Genforeningen, fortsat i så høj grad skal lade vores perspektiv og spørgsmål til lokalhistorien være præget af kampen mellem dansk og tysk. Når alt kommer til alt, er der mange af livets områder, hvor dansk- og tysksindede delte fælles skæbne. Døden var en nærværende følgesvend på Broagerland i 1920'erne, hvor manden med leen havde en udpræget forkærlighed for børn og unge under 15 år og ikke skelede til nationalt

Fortsættes side 62

Landsbyliv i jernalderen

Nis Hardt og Anker Thygesen: »År og dag i Hjemsted – Landsbyliv i jernalderen«. Udgivet af Hjemsted Oldtidspark og Haderslev Museum, 51 s. Rigtig ill. Pris: 70 kr.

Når man tager bogen «År og dag i Hjemsted» med undertitlen «Landsbyliv i jernalderen» i hånden, bliver man i godt humør. Bogen sætter læseren i en god stemning. Billederne er gode, varierede, levende og inspirerende. Teksten er sat op på en god måde for læseren – og bogen kan læses mindst to gange. Én gang, hvor man bliver kloget på historien og udviklingslinjerne – og én gang, hvor man bliver grebet af livet og stemningerne i Frodes, Gudruns og deres families liv gennem et år.

Der er nemlig to adskilte historier i bogen. Den ene fylder foruden på siderne – og den anden er fortløbende foroven.

Det er flot gået af de to forfattere, at de har formået at skabe en dobbeltbog, som, ud over at den kan læses mindst to gange, også giver lyst til at besøge Hjemsted Oldtidspark. Bogen giver lysten – og lysten vokser inde i læseren, uden at man føler sig tæppebombet af tom reklame, som det ellers er kendt fra TV, husstandsdelte reklamer og for den sags skyld også turistreklamer. Alt i alt en god bog – den lødigeste reklame for et besøg i Hjemsted. Tillykke til forfatterne og til Hjemsted.

Karl Erik Olesen

Matzens Teglværk

Matzens Teglværk Egersund 1750-2000/Ziegelei Matzen Ekensund 1750-2000. Tekst: Thorkild Kjærgaard og Thomas Lyngby. Research: Henrik J. Møller. Slægtstavle og register: Christen Bonde. Layout: Inga Jørnil. Ill. 48 s. Pris: 48 kr.

Den 1. september 2000 kunne Matzens Teglværk i Egersund fejre 250-års jubilæum. I den anledning udkom dette lille jubilæumsskrift i både en dansk og en tysk udgave.

Teglværket blev oprindeligt grundlagt af Peter Hansen fra Broager i 1750, men allerede 25 år senere overgik det til Matzen familien, i

hvis eje det siden er forblevet. Det gennemgående tema i foreliggende skrift er de syv (snart otte) generationer Matzen, der gennem op- og nedgangstider og nationalpolitisk turbulens har styret teglværket, så det i dag fremstår som en moderne virksomhed på vej ind i det næste årtusinde. Med fokuseringen på slægten (ét kapitel til hver generation) fremstår skriftet primært som en efterslægtstavle til den første Matzen i Egersund. Skønt man således kunne have frygtet en panegyrik, er tonen nøgternt konstaterende og usentimental. Der fortælles om den heldige hånd, nogle (de fleste!) af Matzen-generationerne havde med teglværksdriften, om familiens samfundsendagement, tyske sindelag og senere tilknytning til mindretallet.

Skriftet fremstår indbydende med fine illustrationer og en letlæst, flydende tekst. Det er udstyret med både noteapparat, kilde- og litteraturhenvisninger samt et stort og detaljeret stikordsregister. Skulle man komme med et lille hip, så kunne man måske have ønsket sig lidt mere industri- og teglværkshistorie ved siden af familiehistorien. Men alt i alt, et sympatisk jubilæumsskrift.

Leif H. Nielsen

Sønderjysk landbrugshistorie

P. Ethelberg, E. Jørgensen, D. Meier & D. Robinson: Det Sønderjyske Landbrugs Historie. Sten- og Bronzealder. Udgivet af Haderslev Museum og Historisk Samsfund for Sønderjylland. 305 s., ill. Haderslev 2000. Medlemspris: 198 kr. Bogladepri: 298 kr.

Efter i 1994 at have fået præsenteret en bog af Hans Schultz Hansen om Sønderjyllands landbrugshistorie fra 1830 til 1993 fik Haderslev Museum til opgave at beskrive landbrugets ældste tider i Slesvig, dvs. fra ca. 4000 f.Kr. og op i middelalderen. En så lang periode har givet et så fyldigt materiale, at det har været nødvendigt at udgive materialet i to bind. Foreliggende bind behandler således naturforholdene samt sten- og bronzealderens landbrug.

Grundigt beskriver Dirk Meier natur- og kulturlandskabet, der i Sønderjylland er karak-

teriseret ved en stor variation, med morænelandskabet i øst, hede og bakkeøer i midten og marskområdet i vest. Levende og pædagogisk bliver et vanskeligt emne gjort meget levende, hvor man læser om klimaets udvikling, landsdelens ændring fra et natur- til et kulturområde, om hvordan mennesket påvirkede naturen, og hvordan det var muligt at få sit udkomme. Flot er det, at man her også har fået de nyeste fund og opdagelser fra sommeren 2000 i Slotseng ved Mølby med. Her har man spor efter menneskets første besøg i Danmark, og dette sættes sammen med en beskrivelse af naturen i perioden kort efter istidens afslutning.

Efter omtale af naturforholdene når man frem til Erik Jørgensens afsnit om den yngre stenalder, også kaldet for bondestenalderen, der er den første oldtidsperiode, hvor vi var landbrugere, dvs. fra ca. 4.000 f.Kr. Foruden en omhyggelig beskrivelse af landsdelens fund fra de ældste bønders ager- og husdyrbrug får man også et indblik i de første bønders bopladser og især i deres gravkult, der er repræsenteret ved storstensgrave som dysser og jættestuer og senere ved små gravhøje. Disse gravanlæg beskrives grundigt, og der fremlægges spændende analyser af dem, deres funktion og placering i landskabet. Trods få fund af materiale fra bopladser får man et indgående indblik i de fund, der er gjort, og det materiale af forkullede korn og frø samt dyreknogler, der kan fortælle om regionens første landbrug.

Per Ethelberg giver en meget spændende og lang præsentation af dolktidens og bronzealderens landbrug og kulturhistorie. Dette ikke mindst med udgangspunkt i forfatterens storstilede og grundige udgravninger af de to perioders bopladser ved Højgård og ved Brdr. Gram i Vojens. Sjældent har man mødt en mere grundig og engageret beskrivelse af periodens huse og de bønder, som befolkede husene. For få år siden kendte man næsten ikke noget til periodernes huse, og nu er billedet helt ændret! Og her omtales ikke bare husene, men også det landskab, de er lagt i, bøndernes marker og husdyr, korn og frø, deres socialstruktur og meget mere.

Sluttelig giver David Robinson en omhyggelig indføring i det sønderjyske agerbrug. Dette er gjort muligt gennem de mange forkullede korn og frø, som man i de senere år har fundet ved de grundige udgravninger og gennem forfatterens samvittighedsfulde analysearbejde.

Alle bogens kapitler er velskrevet i et letfly-

dende sprog. Til afbildningerne er der skrevet fyldige billedtekster, der gør, at man næsten kan læse bogen alene gennem disse tekster! Især bør man dog nævne billederne, da det er sjældent, man ser så smukke og informative afbildninger, der meget pædagogisk giver en ekstra dimension til bogens tekst. Grafikerne Jørgen Andersen, Steen Henriksen og Hans Peter Jørgensen fortjener megen ros for dette mageløse og smukke arbejde.

Bogen er redigeret af museumsinspektørerne Lennart N. Madsen og Orla Madsen fra Haderslev Museum. Redaktørerne og museet giver med denne bog ikke bare Sønderjylland, men hele Danmark og alle, der kan læse dansk, en fejende flot beskrivelse af landbruget og dets folks allertidligste historie. Her ser man, hvordan et stort provinsmuseum foruden en omfattende og tidskrævende udgravnings- og formidlingsvirksomhed også formår at få resultaterne fra deres udgravninger hurtigt bearbejdet og fremlagt for publikum – godt gået Haderslev Museum!

Niels H. Andersen

Tønderkniplinger

Jette Petersen: »Tønderkniplinger og deres navne«. Tønder Museum 2000. 64 s. ill. Pris: 50 kr.

Gennem flere års arbejde med tekstiler har registrator ved Tønder Museum, Jette Petersen, erhvervet et omfattende kendskab til tønderkniplinger. Med udgivelsen af »Tønderkniplinger og deres navne« har Tønder Museum nu sikret, at denne viden når ud til en bredere kreds med kulturhistorisk interesse i kniplinger, eller som selv knipler som hobby.

Bogen indeholder billeder af 140 forskellige kniplinger med angivelse af deres navne. Er man interesseret i kulturhistorien bag kniplingerne og kniplingsindustriens historie er »Tønderkniplinger og deres navne« ikke stedet, men ønsker man et visuelt overblik over de forskellige kniplinger, deres udseende og navne, giver fotografierne af de 140 forskellige kniplinger et godt overblik.

kf

Det sker – på sønderjyske museer

Etablering af en national mindepark i Frøslevlejren

For Frøslevlejrens Museum er rammerne og det omgivende kulturlandskab en del af museet - og omvendt. Dette samspil udgør stedets hovedtiltrækningskraft. Hvis den besøgende ikke kan associere til stedets funktion som fangelejr og fornemme historiens vingesus, forskertser man et hovedaktiv for museet.

Derfor har museet altid set overordentlig positivt på det forslag til Folketingsbeslutning om etablering af en national mindepark i Frøslevlejren, som blev behandlet i Folketinget i maj 1999.

Hovedsigtet fremgår klart af bemærkningerne til forslaget, nemlig »at mindeparken ud over Frøslevlejrens Museum alene skal kunne benyttes til museumsdrift i øvrigt samt til anden kulturel virksomhed, der kan fungere i respekt for mindeparken«.

Forslaget, som var rejst på foranledning af bl.a. »Sammenslutningen af danske fanger fra Frihedskampen«, blev ikke vedtaget, men henvist til Folketingets Kulturudvalg, som skulle arbejde for en mindelig løsning.

Denne løsning tegner sig nu efter omhyggelige sonderinger og drøftelser mellem Miljøministeriet (lodsejerne), Kulturministeriet (Frøslevlejrens Museum ejes af Nationalmuseet) og Den Selvejende Institution (Sønderjyllands Amt og Bov Kommune), som i 1984 af staten fik overdraget brugsretten til Frøslevlejren.

Løsningen følger fuldstændig intentionerne i forslaget til Folketingsbeslutning, og der henstår 1.5 mio. kr. på finansloven til etablering af den nationale mindepark i Frøslevlejren.

Frøslevlejren glæder sig først og fremmest over den såkaldte mindepark, fordi den vil øge samspillet mellem museet og det omliggende område. Der vil f.eks. ske en af-idyllisering ved træfældning i det indre lejrområde, og det vil ved beplantning blive markeret, hvor der har været pigtrådshegn, ligesom nedrevne barakker vil blive markeret i terrænet. Parkeringspladser inde i selve lejren vil blive sløjfet, og biltrafikken stærkt reduceret. Der er tillige lagt op til en langt mindre intensiv pleje af grønne arealer, således at området vil fremtræde mere »råt«. Endelig vil planens gennemførelse betyde, at FDE, Foreningen af Danske Eksportvognmænd, som gennem nogle år har lejet tre tidligere fangebarakker, senest med udgangen af 2003 forlader lejren.

Alt i alt vil den oprindelige lejr fremstå tydeligere, og først og sidst vil etableringen af mindeparken fremhæve lejrens historie 1944-45.

Netop dette havde de lokale myndigheder også øje for, da man i 1983-84 i forbindelse med Den Selvejende Institutions omfattende restaurering af lejren vedtog en lokalplan for Frøslevlejren. Man ville, som det hedder i planens indledning, »bevare lejren som et historisk mindesmærke fra Anden Verdenskrig«. Det betød f.eks., at »inden for området må der ikke etableres erhverv...«, og kun »institutioner, som har en kulturel, historisk eller på anden måde naturlig tilknytning, kan etableres inden for området«.

Lokalplanen anviser også fornuftige retningslinier for lejrens fremtræden for at sikre, at »lejrområdet i videst muligt

- Museet på Sønderborg Slot**
Indtil 29. april: Kathrine Ussing: »Ting der måske forsvinder.«
Arr. i samarbejde med Viborg Stiftsmuseum.
- Drøhses Hus, Tønder**
31. marts - 30. juni: International BETONAC-udstilling.
- Museet Holmen, Løgumkloster**
Indtil 1. april: Livia Ante, oliemaleri. Arr. Kunstforeningen Cirklen.
Kun åbent lørdag-søndag.
- Aabenraa Museum**
Indtil 30. april: Udstilling af gaver modtaget i 2000.
- Jacob Michelsens Gård**
Åben ifølge aftale med Aabenraa Museum.
- Kunstmuseet Brundlund Slot**
Indtil 18. marts: Udstilling fra egen samling.
24. marts - 17. juni: Harald W. Lauesen. Retrospektiv udstilling.
- Midtsønderjyllands Museum**
Indtil april: Kunstudstilling med Olsvig Andersen og Leif Deleurant med grønlandske motiver.
- Haderslev Museum**
Indtil 18. marts: Vadehav og Marsk, Værfter og Diger i 2000 år. Om forandringer af landskabet ved Vestkysten og om menneskers udnyttelse og påvirkning af det gennem de seneste 200 år.
31. marts -
29. april: Jesper Christiansen: Separatudstilling med den flertydige kunstner i hvis materialer det figurative og det abstrakte mødes og brydes. Arr. Haderslev Kunstforening.

omfang i det ydre føres tilbage til dets udseende i 1945«. Det hedder således, at »gennem bestemmelser for de ubebyggede arealer fastsættes regler for den generelle beplantning, belysning og terrænpleje således, at lejrens oprindelige fremtræden kan genskabes i det omfang, det kan forenes med den fremtidige anvendelse«.

Både i det statslige udspil om en national mindepark og i lokalplanen er det altså et helt centralt punkt at bevare Frøslevlejrens autenticitet som en fangelejr fra 1944-45.

Frøslevlejrens Museum ser naturligvis frem til at deltage i realiseringen af denne målsætning.

Henrik Skov Kristensen

Den kommunale administration var frem til kommunalreformen i 1970 meget beskeden. Her er det Øster Lindet Kro og Banegård med kommuneformstander Markus Kjær skilt: »Gemeindevorsteher« til venstre for indgangen. Billedet er taget ca. 1904. Mens de juridiske og administrative forhold omkring kommunestyret før og efter 1920 er relativt godt undersøgte, er vores viden om samspillet mellem lokal-samfundet og beslutningsprocesserne i kommunerne meget begrænset. Foto: Rødding Lokalhistoriske arkiv.

Fortsat fra side 57

sindelag. Faktisk var hvert fjerde døds-fald på Broagerland i perioden fra 1921 til 1931 et barn under 15 år. Og man tager næppe fejl, hvis man antager, at døden snarere høstede hos familier med de dårligste eksistensbetingelser. På tilsvarende vis kunne der opridses en lang række områder i lokalhistorien, hvor nye spørgsmål og perspektiver kunne give nye indsigter og stof til eftertanke.

Er der mange spørgsmål til den sønderjyske lokalhistorie i det 21. århundrede, så er den lokalhistoriske interesse større end nogensinde før. Og dybest set er det fascinerende ved lokalhistorie vel også, at det hele tiden er muligt at arbejde med den og fravryste den nye svar, som gør lokalhistorien relevant for den samtid, der stiller spørgsmålene.

Litteratur:

Inge Adriansen og Henrik Fangel: »Lokalhistorisk arbejde i Sønderjylland 1889-1989« i: Sønderjyske Årbøger 1989, s. 385-504.

Kim Furdal: »Broager - en arbejderkommune på landet i 1920'erne« i Broagerland XI, 2000, s. 40-118.

H. V. Gregersen og Peter Kr. Iversen: »Bjolderup sogns historie«, Tønder 1951-1956,

Lars N. Henningsen (red): »Ensted sogns historie«, Aabenraa 1987.

J. H. Jensen: »Landsbylærer i genvundet land«, Aabenraa 1977, s. 52.

Christian Kaatmann: »Stationsbyer i Sønderjylland - Toftlund og Hjordkjær«, Aabenraa 1985

Christian Kaatmann: »Byggestil og byggeskik - nationale strømninger i sønderjysk arkitektur 1850-1940«, Aabenraa 1988.

Jakob Petersen (red): »Kulturelle forhold i Sønderjylland 1920-1942«, Haderslev 1943.

Hans H. Worsøe (red): »Løjt sogns historie«, Aabenraa 1988.

... Aktiv i grænselandet ...

Folkeafstemningen i 1920 delte Sønderjylland ved Skelbækken. To nationale mindretal opstod, og anerkendelse af disse er en vigtig forudsætning for et godt samarbejde på tværs af landegrænsen.

Der hersker gode forhold mellem mindretals- og flertalsbefolkning, - men stadig er der forskel på dansk og tysk. Ca. 50.000 sydslesvigere ønsker at leve som danske i det tyske samfund. En af forudsætningerne for et aktivt dansk kulturelt og folkeligt liv i Sydslesvig er støtten fra Danmark. Den giver midler til drift af danske børnehaver og skoler - ungdoms- og kirkeligt arbejde - biblioteker og meget mere.

Den danske stat og Grænseforeningen yder og formidler denne støtte. En stor medlemsskare i Grænseforeningen er det folkelige grundlag for, at dette fortsat kan ske.

Bliv medlem af GRÆNSE- FORENINGEN

»Det er Grænseforeningens formål at virke til støtte for danskheden i grænselandet - særligt syd for grænsen, samt at styrke og udbrede kendskabet til grænselandets forhold«

Protektor:

Hans Kongelige Højhed Prins Joachim

Årskontingentet varierer i lokalforeningerne omkring 100,- kr. For dette beløb får du seks gange om året bladet »GRÆNSEN«, - Grænseforeningens smukke årbog samt indflydelse på det lokale arbejde i din egen kreds.

Ring eller skriv efter Grænseforeningens brochure: Postboks 1530, Peder Skrams Gade 5, 1020 Kbh. K. Tlf. 33 11 30 63 eller hos den lokale formand.

Tønder Amt

Svend Kristiansen
Østerbyvej 32
6280 Højer
tlf. 74 78 32 15

Haderlev Vesteramt

Sigrid Andersen
Rangstrupvej 20
6554 Agerskov
tlf. 74 83 31 56

Haderslev Østeramt

Lisbet Skau
Hasselvej 4
Hammelev
6500 Vojens
tlf. 74 50 79 22

Sønderborg Amt

Marie Hess
Frydenlundvej 5
6430 Nordborg
tlf. 74 45 62 65

Aabenraa Amt

Ove Nissen
Dalsmark 3
6300 Gråsten
tlf. 74 65 07 45

Et par sønderjyske industriminder

*Bagsiden
om
forsiden*

Når man fra Dybbøl kører over Christian X's bro og kaster et blik til højre, domineres havnefronten af Solofabrikken facade - et vartegn for Sønderborgs industrihistorie. Tidligere sendte produktionen en fæl lugt ind over byen, men virksomheden var en attraktiv arbejdsplads og har spillet en central rolle i Sønderborgs økonomiske, sociale og kulturelle udvikling. Det forlyder, at de stovte bygninger snart må vige pladsen som led i et nyt havnemiljø med blandt andet spansk trappe og Nyhavnsstemning. Solofabrikken vil blive fortrængt af sine eksotiske efterfølgere, og dette kapitel af den sønderjyske industrihistorie vil blive ramt af kollektiv amnesi, som det har været tilfældet med så mange andre.

Enkelte steder står dog endnu gårsdagens industribygninger som en levende ihukommelse af forudsætningerne for det moderne samfund. Et eksempel er Christiansdal Vandkraftanlæg, der stadigvæk producerer elektricitet med sine to turbiner. Den ældste producerede 80.000 kilowatt-timer, da den blev taget i brug 1911 - nok til halvdelen af Haderslevs forbrug. I dag svarer det til elforbrug i tyve parcelhuse. Endnu en turbine blev taget i brug 1920, hvorved den samlede produktion blev næsten firedoblet. I dag drives værket i et samarbejde mellem elforsyningsselskaberne ESS og SH Energi, Vojens Kommune, Sønder-

jyllands Amt og Haderslev Statsskovdistrikt og er indrettet som et lille museum.

Elværket er seneste kapitel i et industrieventyr i Christiansdal, der går tilbage til 1700-årene. Vandkraften, der har været udnyttet siden middelalderen, blev fra 1772 anvendt til produktion af blikplader, og sidenhen blev den naturlige energiressource grundlaget for en blegeanstalt, et lærredsvæveri, en stempemølle og en oliemølle. I midten af 1800-årene var Christiansdal et driftigt industriområde med rygende skorstene, hvor to hundrede var ansat på en fabrik, der producerede glas og soda. Det var et helt lille samfund med arbejderboliger og »Herrehuset«, hvor fabrikanten boede. Blandt de mange produktioner, Christiansdal siden har huset, kan nævnes fremstilling af tegl, træcellulose og papir. Fundamentene af de forskellige industribygninger og beboelseshuse findes stadig under jorden i det i dag så fredelige Christiansdal.

Christiansdal er en lille perle blandt de sønderjyske industriminder, der nu står foran en fredning. Andre kunne også nævnes, for eksempel Cathrinesminde Teglværk og det nye museumsinitiativ i Skærbæk uldspinderi, der er omtalt andetsteds i dette nummer af Sønderjysk Månedsskrift.

Thomas Lyngby